

Kirja-arvio

Petteri Muukkonen^a

Maantieteen opetus maailman suurten kysymysten äärellä

Sirpa Tani, Hannele Cantell, Markus Hilander & Heikki Jutila

Maantiede – maailmantiede. Gaudeamus, Helsinki, 2023. (310 s.)

Maailma on täynnä tapahtumia ja ilmiöitä, niin paikallisia kuin globaaleja. Jokaista meitä sivuaa tai elämämme kanssa risteää useita maantieteellisiä ilmiöitä ja prosesseja päivittäin, kuten siirtolaisuutta, pakolaisuutta, riskejä ja hasardeja tai ihan vain paikallista tuttujen kaupunkien kasvua ja tiivistymistä tai päinvastoin taantumista. Voidaan siis sanoa, että emme pääse maantiedettä pakoon hetkeksikään, vaan se on läsnä alati. Kirjoitin taannoin Terra-lehden pääkirjoituksessa otsikolla ”*Onko maantieteellinen ajattelu kansalaistaito?*” (Muukkonen 2023), että edellä kuvatusta syystä maantiede on oppiaineena ja tieteenalana ajankohtaisempi ja tarpeellisempi kuin koskaan aiemmin ihmisen historiassa. Tämä johtuu osin siitä, että tieto maailman tapahtumista ja ilmiöistä saavuttaa meidät nopeammin kuin koskaan aiemmin. Lisäksi tietoa on määrällisesti saatavilla enemmän. Aikuisten lisäksi tämä koskettaa myös lapsia ja nuoria. Myös he altistuvat maantieteelliselle tiedolle niin arjessa kuin koulussa. Tällaisessa maantieteellä kyllästetyssä informaatioympäristössä eläminen vaatii myös lapsilta ja nuorilta maantieteellistä sisältöosaamista, maantieteellistä ajattelua sekä kykyä kriittisen ajatteluun.

Tähän haasteeseen, eli lasten ja nuorten maantieteellisen kyvykkyyden kasvattamiseen, vastaa tuore maantieteen opetuksen vertaisarvioitu tietokirja *Maantiede – maailmantiede*. Kirjan ovat kirjoittaneet maantieteen ja ympäristökasvatuksen professori Sirpa Tani, vanhempi yliopistonlehtori Hannele Cantell, yliopistonlehtori Markus Hilander sekä maantiedon ja biologian opettaja ja oppikirjailija Heikki Jutila. Motiivina kirjan kirjoittamiselle on ollut maantieteen oppiaineen ainutlaatuisuuden esiintuominen. Kirjoittajia on selvästi innoittanut maantieteen luonne laaja-alaisena oppiaineena, jonka avulla kouluissa voidaan käsitellä aikamme megatrendejä ja viheliäisiä ongelmia, kuten esimerkiksi ilmastonmuutosta, luontokatoa ja muita globaaleja haasteita. Kirjoittajakunta perustelee maantieteen oppiaineen merkityksen tässä myös sillä, että maantiede punoo yhteen niin ihmisen toimintaa (kuten esimerkiksi asutusta, luonnonvarojen käyttöä, yhteiskuntia ja kulttuuria) kuin luonnonmaantieteellisiä ilmiöitä ja prosesseja. Olen monessa yhteydessä selittänyt maantieteen yhden peruspilarin oleva juuri se, että maantieteellisten prosessien yhteydessä tutkitaan usein eriasteisesti ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Esimerkiksi luonto ja luonnonolosuhteet vaikuttavat ihmisen elin- ja elinkeinomahtoisuuksiin, ja päinvastoin ihminen muuttaa luontoa ja ympäristöään. Juuri tällaiseen maantieteellisten prosessien ja

^a Helsingin yliopisto, petteri.muukkonen@helsinki.fi

ilmiöiden monimutkaisuuden ymmärtämiseen kirjoittajat ovat kirjansa laatineet. Kirjasta välittyy se, että viime vuosien kansalliset ja kansainväliset tutkimukset maantieteeseen oppiaineen merkityksellisen tiedon ja maantieteellisen kyvykkyyden jäsenyksistä ovat toimineet kirjan tieteellisenä viitekehystenä ja pohjana. Kirjassa (s. 17) sanotaankin, että maantieteellisestä tiedosta saadaan opetuksessa merkityksellistä ja vaikuttavaa, jos meillä on 1) perustietoa maailmasta, 2) maantieteellisten ilmiöiden ja alueellisten piirteiden välisten suhteiden ymmärtämistä sekä viimeiseksi 3) kykyä tuottaa ja tarkastella maantieteellisiä aineistoja sekä arvioida kriittisesti tiedon luotettavuutta. Näkyy selvästi, että kirja rakentuu tällaisen viitekehysten pohjalta.

Keskeistä kohderyhmää teokselle ovat lukion maantieteen, perusopetuksen yläluokkien maantiedon sekä miksei myös alaluokkien ympäristöopin opettajat. Kirja on selvästi ajateltu myös maantieteen opettajankoulutukseen lukemistoksi tuleville opettajille. Kirja on ikään kuin jatkoa teokselle *Maailma minussa – minä maailmassa: Maantieteen opettajan käsikirja* (Cantell ym. 2007), mutta kuitenkin eri fokuksella. Molemmat teokset määrittelevät maantieteen oppiaineen ydintä ja luonnetta, eli maantiedettä laaja-alaisena maailman tieteenä, mutta nyt julkaistu teos tarkastelee maantieteen ilmiöitä yleisemmällä tasolla kuin mainittu opettajan käsikirja. Kirja rakentaa isommassa kuvassa opettajalle polkua oivaltaa maantieteen oppiaineen merkitykselliset globaalit kysymykset ja sisällöt. Teos pyrkii purkamaan suuren yleisön stereotyyppisiä käsityksiä maantieteestä sijaintiin ja paikkoihin liittyvien faktatietojen ulkoa opetteluna ja muistamisena. Kirja pyrkii selittämään ja ennen kaikkea havainnollistamaan, että faktatietojen muistamisen sijaan maantieteen oppiaineen ydintä on se, että maailma ja sen eri osat ovat erilaisten monimutkaisten maantieteellisten prosessien ja ilmiöiden tulosta. Tämä maantieteen ydin korostuu entisestään alati muuttuvassa maailmassa. Maantieteen keskeiseen ytimeen sisältyy myös se, että maantieteelliset prosessit, niin luonnonmaantieteelliset kuin ihmisen toiminnan, saavat aikaan alueellisia eroja paikallisesti ja globaalisti. Tätä pohjustaa erityisesti kirjan kolmas luku, jossa maantiedettä selitetään sen keskeisten spatiaalisuuden liittyvien käsitteiden kautta: tila, paikka, alue ja maisema.

Kuten kirjan otsikkokin lupaa maailmantieteestä puhuessaan, on maantieteen opetuksen keskeinen tavoite auttaa lapsia ja nuoria ymmärtämään globaaleja suuria haasteita ja toimimaan aktiivisina kansalaisina. Tämä huomioiden käsitellään näitä suuria haasteita kirjassa kattavasti. Lukijalle annetaan opetusvinkkejä ja selitetään globaalien suurten haasteiden opettamisen merkityksellisyttä. Vaikka haasteet voivat oppilaasta, ja miksei myös opettajasta, kuulostaa abstrakteilta ja kaukaisilta, antaa kirja konkreettisia vinkkejä ja neuvoja, kuinka käsitellä globaaleja suuria haasteita oppilaiden kanssa. Kirja neuvoo, kuinka oppilaita voidaan innostaa aktiiviseen oppimiseen. Kirjoittajien mukaan tässä auttaa muun muassa se, että tuodaan opetuksen konkreettisia, arjessa lähellä olevia ja paikallisia esimerkkejä. Tuttujen esimerkkien tai paikkojen avulla voidaan vahvistaa oppilaan kykyä maantieteelliseen ajatteluun.

Kirja neuvoo myös, kuinka maantieteellistä ajattelua voidaan vahvistaa erilaisten visuaalisten sisältöjen, kuten geomedian, avulla. Geomedian käsite tuli opetussuunnitelmien perusteisiin noin kymmenisen vuotta sitten korvaten paikkatiedon käsitteen. Geomedia on käsitteenä kuitenkin monipuolisempi ja laajempi, ja se sisältää erilaisia tapoja ja muotoja kerätä, säilyttää, muokata, analysoida ja ennen kaikkea välittää paikkaan tai sijaintiin sidottua maantieteellistä informaatiota (mm. Muukkonen ym. 2022; Hynynen ym. 2023). Toki paikkatieto muodostaa määrällisesti ja menetelmällisesti merkittävän osan geomediaa, mutta geomediaan kuuluvat myös muun muassa valokuvat ja diagrammit. Tanin ym. kirja laajentaa lukijalle kuvaa geomediasta opetuksessa ja opetuksen tukena. Siksi tähän keskittyvä kirjan luku onkin nimetty visuaalisten aineistojen luvuksi.

Kirja on toimitettu pokkarikokoon ja harmaasävyypainatuksena. Valitussa painoasussa kirjan sisältö ja sen visuaaliset mahdollisuudet eivät kenties täysin pääse oikeuksiinsa. Maantiede on visuaalinen oppiaine, jossa kuvilla, kartoilla, piirroksilla ja graafeilla on aina

ollut keskeinen rooli maantieteellisen tiedon tallentajana ja välittäjänä. Kirjan valitulla painoasulla ei päästä hyödyntämään tätä visuaalisuuden potentiaalia, vaan harmaasävykuvat ja harmaalle pohjalle taitetut tietolaatikot jäävät harmittavasti visuaalisesti vaisuiksi. Teos on toki taitettu asiallisesti ja akateemiseen teokseen sopivasti, mutta laadukkaammalle paperille, runsaammalla kuvituksen käytöllä ja ehdottomasti väreissä lukijakunta voisi olla hieman laajempi. Toisaalta kirjan suunniteltu keskeinen kohdeyleisö, eli maantieteen opettajat, osaavat käyttää tätä teosta hakuteoksena ja oppaana maantieteen opetuksen suunnittelun ja itse opetuksen tukena ilmankin kaipaamaani rohkeampaa (ja kalliimpaa) visuaalista otetta. Panostus visuaalisuuteen olisi vaatinut huomattavaa ulkopuolista rahoitusta kirjaanprojektiin. Kirjoittajien kokemus näkyy muun muassa siinä, että valitut esimerkkikuvat ja -kaaviot on pedagogisesti huolellisesti mietitty. Lisäksi leipätekstin, tietolaatikoiden, opetusvinkkien ja asiantuntijahaastatteluiden rytmitys kirjassa toimii hyvin.

Kirjaa voi suositella esisijaisesti maantiedettä opettaville opettajille, mutta näkisin, että ylioppilaskokeisiin valmistautuvat kokelaat voisivat lukion maantieteen oppikirjojen kertaamisen lisänä hyötyä tästä kirjasta. Tanin ja kumppaneiden tuore kirja voisi tuoda parhaimpiin maantieteen kokeen esseevastauksiin edelleen lisää syvyyttä, pohdintaa ja suurten kokonaisuuksien hallintaa niin, että vastauksista voisi välittyä maantieteen perimmäinen luonne. Mutta tämä on tietenkin toiveajattelua. Toisaalta sama hyöty voisi näkyä myös yliopistojen maantieteen pääsykokeisiin valmistautuvilla. Nähtäväksi jää, löytävätkö myös nämä lukijakunnat kirjan, mutta uskon kirjan kuitenkin löytyvän pian useiden opettajien hyllyistä, ja teos varmasti tulee lukemistoksi ja oppikirjaksi maantieteen opettajankoulutukseen.

Lähteet

- Cantell, H., Rikkinen, H. & Tani, S. (2007) *Maailma minussa – minä maailmassa: maantieteen opettajan käsikirja*. Studia paedagogica 33. Helsingin yliopisto.
- Hynynen, L. S., Jylhä, M., Lammi, P., Nylén, T. & Muukkonen, P. (2023) Geomediakyvykyys, geomedialukutaito ja niiden kehittyminen. *Terra* 135(2) 92–98. <<https://terra.journal.fi/article/view/129399>>
- Muukkonen, P., Hynynen, L., Jäntti, L. & Lammi, P. (2022) Geomedia on keskeinen osa maantieteen opetusta, mutta miksi ja mitä se on? *Terra* 134(3) 191–193. <<https://terra.journal.fi/article/view/121685/73054>>
- Muukkonen, P. (2023) Onko maantieteellinen ajattelu kansalaistaito? *Terra* 135(1) 1–2. <https://doi.org/10.30677/terra.127811>